

ПІДСУДНІСТЬ ЯК САМОСТІЙНИЙ ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

JURISDICTION AS AN INDEPENDENT LEGAL INSTITUTION OF CIVIL PROCEDURAL LAW

Задорожна А.П.,

здобувач

*Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України*

У статті розглядається питання підсудності як самостійного правового інституту цивільного процесуального права. Інститут підсудності аналізується через призму критеріїв виокремлення правових інститутів як структурно-правових утворень галузі чи підгалузі права. Досліджується предмет та метод правового регулювання інституту підсудності.

Ключові слова: інститут підсудності, правовий інститут, структура ЦПК України, предмет правового регулювання, цивільні справи.

В статье поднимается вопрос подсудности как самостоятельного правового института гражданского процессуального права. Институт подсудности анализируется через призму критериев выделения правовых институтов как структурно-правовых образований отрасли или подотрасли права. Исследуется предмет и метод правового регулирования института подсудности.

Ключевые слова: институт подсудности, правовой институт, структура ГПК Украины, предмет правового регулирования, гражданские дела.

The article touches upon the issue of original jurisdiction as an independent institution of law in Civil Procedural Law. The institution of original jurisdiction is analyzed through a system of legal criterion for separation of institutions of law as structural and legal formations in specific branches or sub-branches of law. Investigated the subject and method of legal regulation of the institution of original jurisdiction.

Key words: institute of original jurisdiction, institution of law, structure of the Civil Procedural Code of Ukraine, subject of legal regulation, civil cases.

Постановка проблеми. Цивільне процесуальне право має складну ієрархічну структуру. «Її можна представити у вигляді піраміди, що складається з підсистем різних рівнів: правові норми, що групуються в інститути, правові норми, що утворюють об'єднання інститутів, які, у свою чергу, складають правові комплекси чи підгалузі, які об'єднуються в галузь права. Багаторівнева будова системи цивільного процесуального права зумовлена багаторівневим характером системи цивільних процесуальних відносин» [1, с. 11].

Група правових норм, які регламентують відносини щодо розподілу окремих категорій цивільних справ між судами у сфері цивільної юрисдикції для їх розгляду в якості суду першої інстанції, формує інститут підсудності цивільного процесуального права.

Тривалий час науковці ототожнювали підсудність та підвідомчість, хоча насправді це не так. Ось чому так важливо визначити самостійний характер такого правового інституту, як підсудність.

Стан дослідження. Більшість науковців у доктрині цивільного процесу вважають, що норми про підсудність утворюють окремий, самостійний правовий інститут. Так, С.В. Сенік, Р.Я. Лемик, використовуючи наукові напрацювання, вказують, що «...підсудність розглядають як інститут цивільного процесуального права, що виник у зв'язку з визначенням відповідного суду під час звернення з позо-

вом чи заявою» [2, с. 101]. Зарубіжні науковці також вказують, що «...підсудність виступає процесуальним інститутом, норми якого регламентують розмежування компетенції між конкретними судами судової системи» [3, с. 134].

Зарубіжні науковці, аналізуючи структуру ЦПК, стверджують, що норми про підсудність впливають із норм про підвідомчість та утворюють разом органічну пов'язану внутрішню єдність. Саме це і дало законодавцеві можливість помістити норми про підвідомчість та підсудність в одну главу ЦПК РФ [4, с. 45]. Звідси напрашується хибний висновок про існування одного правового інституту – підвідомчості та підсудності.

Висновок про те, що норми, які стосуються підсудності, формують окремий інститут, має важливе не тільки теоретичне, але і практичне значення, оскільки вказує на порядок їх розташування не тільки в системі та структурі цивільного процесуального права, але і в структурі кодифікованого акту (ЦПК України – *Авт.*). Відомо, що структура ЦПК України відображає структуру цивільного процесуального права як галузі права.

Мета статті – розглянути питання підсудності як самостійного правового інституту цивільного процесуального права.

Виклад основного матеріалу. На даний момент як у теорії права, так і теорії цивільного процесу

сформовані критерії виокремлення правових інститутів як структурно-правових утворень галузі чи підгалузі права: а) однорідність суспільних відносин; б) груповий характер правових норм; в) незамінний характер групи правових норм; г) зовнішньо-структурне виокремлення в змісті нормативно-правового акту; г) самостійний характер правового регулювання. Варто проаналізувати вказані критерії в контексті інституту підсудності, оскільки деякі з них мають не настільки однозначне трактування в теорії цивільного процесу, як може здатися на перший погляд.

Правовий інститут виокремлюють у зв'язку з тим, що він регламентує однорідні суспільні відносини, для регламентації яких він створюється [5, с. 238; 6, с. 153]. Саме тому норми, які входять до певного правового інституту, називають однорідними нормами [7].

Коло суспільних відносин, яке регламентує той чи інший правовий інститут, утворює його предмет правового регулювання, за яким одні правові інститути відокремлюються від інших. Наприклад, як свого часу писали, якщо підсудність розмежує «...компетенцію конкретних судів усередині судової системи з розгляду й вирішення конкретних цивільних справ... то підвідомчість допомагає розділити повноваження судів цивільної юрисдикції та інших юрисдикційних органів, що мають право розглядати й вирішувати ті або інші цивільні справи» [8, с. 105–106].

Предмет правового регулювання інституту підсудності наразі в доктрині цивільного процесу вирішується по-різному. Одні науковці вважають, що даний інститут повинен розмежовувати компетенцію різноманітних судів як органів цивільної юрисдикції, під якими розуміються будь-які суди, що можуть вирішувати приватноправові спори [9, с. 7]. Інші, аналізуючи види підсудності, зокрема інстанційної, вважають, що інститут підсудності розмежує розгляд цивільних справ між загальними судами як судами різноманітних інстанцій [10, с. 135; 11, с. 256–257]. Треті вважають, що інститут підсудності повинен займатися розподілом цивільних справ між загальними судами тільки в якості суду першої інстанції [12, с. 115]; четверті поширюють норми про підсудність не тільки на традиційні види цивільного процесу (позовного, наказного та окремого провадження), але й на інші види цивільного процесу (визнання та виконання рішення іноземного суду, відновлення втраченого судового провадження тощо) [13, с. 585; 14, с. 137–139; 15, с. 93]. Отже, нормативні межі інституту підсудності взагалі чітко не визначені в теорії цивільного процесу. Проте їх визначення буде мати важливе значення, оскільки буде показувати, які саме норми до нього варто включати та як він розташований у структурі ЦПК України.

На нашу думку, інститут підсудності не варто застосовувати щодо розмежування компетенції між різноманітними судами у сфері цивільної юрисдикції (напр., між загальними, господарськими або третейськими судами). Дане питання є предметом пра-

вового регулювання інституту судової юрисдикції, а не підсудності, оскільки розподіл справ між системами, а не всередині систем, не входить до предмету відання інституту підсудності.

Також не варто включати до предмета правового регулювання інституту підсудності розподіл компетенції між судами як різноманітними судовими інстанціями, оскільки інститут підсудності має відношення виключно до роботи суду як суду першої інстанції. Норми про підсудність повинні чітко вказати на той суд, де певна категорія цивільної справи буде розглянута вперше. Вирахувати після того апеляційну інстанцію чи касаційну доволі легко, якщо знати вертикаль судової системи у сфері судів цивільної юрисдикції. Касаційна інстанція в цивільному процесі в Україні – одна, тому визначити її не становить жодної проблеми. Щодо апеляційної інстанції, то вона визначається за дуже простою формулою: нею є судові палати в цивільних справах апеляційних загальних судів, у межах територіальної юрисдикції яких знаходиться місцевий суд, який ухвалив судові рішення, що оскаржується (ст. 291 ЦПК України). Не слід забувати, що закономірно норми про підсудність з'являються з метою упорядкування роботи судів різних рівнів або для забезпечення більш оптимального розгляду певних категорій цивільних справ. Загальні та спеціальні правила підсудності були продумані для того, щоб, дотримуючись їх, вийти на необхідний суд із обширної системи судів цивільної юрисдикції для вирішення цивільної справи. У той час як право на апеляцію чи право на касацію виступають процесуальною гарантією, покликаною забезпечити обґрунтоване та законне вирішення цивільної справи. Дані процесуальні права не вказують на окремі категорії цивільних справ, оскільки категорія справи в цьому разі взагалі не змінюється. Крім того, відповідно до постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ України «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» «...підсудність визначає коло цивільних справ у спорах, вирішення яких належить до повноважень конкретного суду першої інстанції» (абз. 4 п. 2) [16]. Ось чому в ЦПК України не можна знайти норми, які б визначали «підсудність апеляційної скарги» і т.д.

Належність до інституту підсудності не тільки розподілу тих цивільних справ, які порушуються за позовною заявою, але і тих категорій цивільних справ, які порушуються іншою заявою, наприклад, про видачу судового наказу, про усиновлення дитини, про відновлення втраченого судового провадження тощо не піддається сумніву. Безпосередньо нормами ЦПК України під час розгляду даних категорій цивільних справ вирішуються питання підсудності, наприклад, ст.ст. 97, 236, 404 тощо, де в назвах статей закріплено термін «підсудність».

Отже, предметом правового регулювання інституту підсудності цивільного процесуального права є суспільні відносини щодо розподілу між судами у сфері цивільної юрисдикції окремих категорій

цивільних справ, які порушуються за позовною та іншою заявою для їх розгляду в якості суду першої інстанції.

Слід сказати, що правові інститути відрізняються один від одного не тільки предметом, але і методом правового регулювання. Для інституту підсудності цивільного процесуального права характерний як імперативний метод впливу на суспільні відносини, які є його предметом, так і диспозитивний. Імперативність визначається у сформульованих правилах родової підсудності, порушувати які заявник, що звертається до суду, немає права. Крім того, імперативний метод проявляється в багатьох випадках територіальної підсудності, порядку вирішенні питань про підсудність та процесуальних наслідків порушення правил підсудності, а також у випадку зміни підсудності.

Натомість диспозитивний метод інституту підсудності проявляється в правилах альтернативної підсудності, які дають право особі вибрати один із судів, до якого вона може звернутися, наприклад, із позовною заявою. Також диспозитивний метод дає можливість особі у випадку виникненні у неї із судом суперечки щодо інституту підсудності подавати скарги із цього приводу до вищестоящих судів. Свого часу диспозитивний метод в інституті підсудності мав більшу сферу свого прояву за рахунок існування договірної підсудності.

Таким чином, інституту підсудності притаманний як імперативний, так і диспозитивний метод правового регулювання, де питання підсудності регламентуються із врахуванням як публічних, так приватних інтересів.

Щодо іншого критерію виокремлення правового інституту, то груповий характер правових норм інституту підсудності пов'язується, в першу чергу, з природою підсудності: провести розподіл цивільних справ між різноманітними судами у сфері цивільної юрисдикції. Однією нормою для повноцінної регламентації тут ніяк не обійтися, оскільки мова йде не про один суд, а про цілу систему, де суди формують взаємозв'язки по вертикалі та горизонталі. Якби певну судову юрисдикцію представляв тільки один суд, не було би потреби для забезпечення його роботи розробляти інститут підсудності. Наприклад, у Законі України «Про Конституційний Суд України» немає жодних згадок про інститут підсудності, оскільки Конституційний Суд України виступає єдиним органом конституційної юрисдикції (ч. 1 ст. 1) [17]. Саме тому Л.І. Дембо вказав, що ніяка норма права не може діяти поза межами інших норм, які спільно утворюють правовий інститут [18, с. 93].

Наочно груповий характер правових норм інституту підсудності підтверджується аналізом глави 1 «Підсудність» розділу III ЦПК України, яка представлена десятьма статтями, в змісті яких можна побачити інколи більше десятка правових норм (напр., ст. 110, яка перераховує випадки альтернативної підсудності – Авт.).

Група правових норм інституту підсудності здійснюють повне та необхідне регулювання суспільних

відносин, що є предметом правового регулювання даного інституту. Саме дана ознака перетворює правовий інститут підсудності на системне формування галузі цивільного процесуального права. Слід сказати, що розгляд історико-правових особливостей розвитку інституту підсудності на українських землях показав, що група правових норм цього інституту формується об'єктивно, як необхідність у врегулюванні певної низки питань. Так, якщо потрібно було монарху уберегти призначуваних на місцях чиновників від влади місцевих феодалів, він брав усі їхні цивільні справи на свій особистий розгляд, що впливало на формулювання відповідних правил родової підсудності.

Усі правові інститути будь-якої галузі права виступають такими структурно-правовими елементами, без яких неможливо було б здійснити правове регулювання.

З підсудністю в цивільному процесі пов'язується реалізація права на судовий захист. Зокрема, серед умов реалізації права на пред'явлення позову виділяють таку умову, як «підсудність справи суду, до якого була подана позовна заява» [19, с. 5]. Якщо прибрати норми про підсудність із цивільного процесу, то взагалі неможливо було б навіть приступати до слухання справи. Ось чому стверджується, що правові інститути володіють таким ступенем виокремлення юридичних норм, де вилучення з правового регулювання окремого правового інституту робить неможливою регламентацію даного виду суспільних відносин [20, с. 12].

Отже, інститут підсудності в цивільному процесуальному праві займає своє обов'язкове місце, без якого була б неможливою регламентація цивільних процесуальних відносин.

Як правило, правовий інститут зовнішньо виокремлюється у вигляді структурно-правової частини нормативно-правового акту (правові інститути закріплюються у вигляді глави або розділу) [21, с. 66–67]. ЦПК України містить главу 1 розділу III, що називається «Підсудність». Таким чином, інститут підсудності відповідає даному критерію. Проте слід сказати, що норми, які його формують у ЦПК України, компактно в даній главі не зосереджені.

Правовий інститут здійснює самостійне правове регулювання певної сфери суспільних відносин. Правовий інститут – це «...первинний, самостійний структурний підрозділ галузі, перша і найважливіша шабель у формуванні галузі, де правові норми групуються за їх юридичним змістом» [21, с. 66].

Самостійність правового регулювання інституту підсудності передбачає такий набір правових норм, які повинні забезпечити регулювання суспільних відносин без прогалин у законодавстві [6, с. 154].

З іншого боку, правовий інститут не повинен бути зовсім автономним. Якщо певна сукупність правових норм здійснює завершене правове регулювання певної сфери суспільних відносин, то перед нами буде галузь права (або підгалузь), а не правовий інститут, оскільки в межах одного правового інституту завершеного правового регулювання об'єктивно не може

виникнути [20, с. 13]. Наочно це також підтверджується нерозривними взаємозв'язками інституту підсудності з іншими інститутами цивільного процесуального права. Так, інститут підсудності неможливо розглядати окремо від інституту судової юрисдикції цивільних справ. Невипадково одні науковці вважають підсудність її продовженням [22, с. 29]. Або інститут підсудності органічно пов'язаний із інститутом позову (не всіма його нормами, а тільки тими, які визначають підсудність справ позовного провадження – Авт.). Також інститут підсудності взаємопов'язаний з інститутом судових доручень тощо.

Таким чином, інститут підсудності, володіючи самостійним предметом правового регулювання та виступаючи незамінним елементом системи цивільного процесуального права, існувати без інших елементів цієї системи (правових інститутів, підгалузей права) не зможе.

Отже, розглянуті нами критерії виокремлення правових інститутів через призму інституту підсудності показують, що сукупність правових норм, які

регулюють підсудність у цивільному процесі в системі цивільного процесуального права, представлена у формі окремого правового інституту.

Висновки. Таким чином, з огляду на викладене слід прийти до висновку, що в структурі цивільного процесуального права група норм про підсудність представлена у вигляді самостійного правового інституту, який належить до загальної частини даної галузі права.

Предметом правового регулювання даного інституту є відносини з розподілу цивільних справ певної категорії, які відповідають видам цивільних судочинств (проваджень), що виокремлює чинний ЦПК України для їх розгляду в якості суду першої інстанції.

Аргументовано недоцільність розширення предмету правового регулювання інституту підсудності цивільного процесу шляхом включення до нього так званої «інстанційної» підсудності, оскільки тут не виділяється окрема категорія цивільної справи за матеріально-правовою ознакою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шерстюк В.М. Основные проблемы системы гражданского процессуального права : автореф. дисс. ...докт. юридических наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право / В.М. Шерстюк. – М., 1989. – 44 с.
2. Сенник С.В. Цивільне процесуальне право / С.В. Сенник, Р.Я. Лемик. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 424 с.
3. Вукот М.А. Гражданский процесс России / М.А. Вукот, И.М. Зайцев. – М. : Юристъ, 1999.
4. Ерохина Т.П. Некоторые проблемы подсудности в гражданском судопроизводстве : дисс. канд. юрид. наук : 12.00.15 / Т.П. Ерохина. – Саратов, 2004. – 208 с.
5. Юридический словарь / Под ред. С.Н. Братусь и др. – М. : Госюриздат, 1953. – 781 с.
6. Корякин И.П. Отрасль права и институт права: аксеология цивилитарного права / И.П. Корякин // Вестник Карагандинского юридического института Министерства внутренних дел Республики Казахстан. – 2004. – Выпуск 2(10). – С. 152–156.
7. Ефимцева Т.В. К вопросу о понятии правового института / Т.В. Ефимцева // Российское право в Интернете. – 2010 (04) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rpi.msal.ru/prints/201004_21efimtseva.html.
8. Бичкова С.С. Цивільне процесуальне право України : [навчальний посібник] / [С.С. Бичкова, В.І. Бобрик, І.О. Ізарова та ін.] ; за заг. ред. С.С. Бичкової. – [2-ге вид., доповн. і переробл.]. – К. : Атіка, 2007. – 404 с.
9. Жуйков В.М. Теоретические и практические проблемы конституционного права на судебную защиту : автореф. дисс. ...доктора юрид. наук : 12.00.03 / В.М. Жуйков. – М., 1997 – 51 с.
10. Бесараб Н.М. Юрисдикція та підсудність цивільних справ : дис. ...кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Н.М. Бесараб. – Одеса, 2015. – 208 с.
11. Цивільний процес України : академічний курс : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]. – [С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.В. Гетманцев та ін.] ; за ред. С.Я. Фурси. – К. : КНТ, 2009. – 848 с. – Серія: «Процесуальні науки».
12. Вершинин А.П. Гражданский процесс / А.П. Вершинин, Л.А. Кривоносова и др. ; под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чеченой, Д.М. Чечота. – М. : ПБОЮЛ Гриженко Е.М., 2000. – 544 с.
13. Гражданский процесс / Отв. ред. проф. В.В. Ярков. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ВолтерсКлувер, 2004. – 720 с.
14. Лейба Є.В. Відновлення втраченого судового провадження в цивільному процесі : дис. ...кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Є.В. Лейба. – К., 2015. – 237 с.
15. Шиманович О.М. Відновлення втраченого судового провадження у цивільному процесі / О.М. Шиманович // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2011. – № 1. – Т. 24(63). – С. 90–97.
16. Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ України № 3 від 1 березня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13>.
17. Про Конституційний суд України : Закон України №422/96-ВР від 16 жовтня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/422/96-%D0%B2%D1%80#Find>.
18. Дембо Л.И. О принципах построения системы права / Л.И. Дембо // Советское государство и право. – 1956. – № 8. – С. 88–98.
19. Феннич В.П. Цивільний процес: конспект лекцій. Навчальний посібник / В.П. Феннич. – Ужгород : Видавництво Закарпатського державного університету, 2005. – Частина 2. – 136 с.
20. Киримова Е.А. Правовой институт: понятие и виды / Е.А. Киримова ; под ред. И.Н. Синякина. – Саратов : Саратов. гос. академия права, 2000. – 55 с.
21. Якушев В.С. О понятии правового института / В.С. Якушев // Правоведение. – 1970. – № 6. – С. 61–67.
22. Осипов Ю.К. Подведомственность юридических дел / Ю.К. Осипов. – Свердловск, 1973. – 124 с.